शिक्षक व्यवस्थापनले शैक्षिक उपलब्धिमा पार्ने प्रभाव

एक अध्ययन

शिक्षक व्यवस्थापनले शैक्षिक उपलब्धिमा पार्ने प्रभाव : एक अध्ययन - बलराम दंगाल, २०६४

शिक्षाशास्त्र संकाय, स्नातकोत्तर तह द्वितीय खण्डको आंशिक आवश्यकता परिपूर्तिको निमित्त सप्तगण्डकी बहुमुखी क्याम्पस, शैक्षिक योजना तथा व्यवस्थापन विभागमा प्रस्तुत

शोध-पत्र

<u>शोधकर्ता</u>

बलराम दंगाल

त्रि.वि.वि.द.नं.: २७७३-८४

क्याम्पस रो.नं.: ५७/०६१ (एम.एड.)

परीक्षा रो. नं.: २४०००६३ (दोस्रो वर्ष)

त्रिभुवन विश्व विद्यालय, सप्तगण्डकी बहुमुखी क्याम्पस,

शैक्षिक योजना तथा व्यवस्थापन विभाग

भरतपुर, चितवन

२०६४

शिक्षक व्यवस्थापनले शैक्षिक उपलब्धिमा पार्ने प्रभाव

एक अध्ययन

शिक्षाशास्त्र संकाय, स्नातकोत्तर तह द्वितीय खण्डको आंशिक आवश्यकता
परिपूर्तिको निमित्त सप्तगण्डकी बहुमुखी क्याम्पस, शैक्षिक
योजना तथा व्यवस्थापन विभागमा प्रस्तुत

शोधपत्र

शोधकर्ता

बलराम दंगाल

त्रि.वि.वि.द.नं.: २७७३-८४

क्याम्पस रो.नं.: ५७/०६१ (एम.एड.)

परीक्षा रो. नं.: २४०००६३ (दोस्रो वर्ष)

त्रिभुवन विश्व विद्यालय, सप्तगण्डकी बहुमुखी क्याम्पस,

शैक्षिक योजना तथा व्यवस्थापन विभाग

भरतपुर, चितवन

२०६४

शोध निर्देशकको सिफारिस

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, शिक्षा शास्त्र संकाय, सप्तगण्डकी बहुमुखी क्याम्पस, शैक्षिक योजना तथा व्यवस्थापन विभागको स्नातकोत्तर तहका शोधकर्ता बलराम दंगालले "शिक्षक व्यवस्थापनले शैक्षिक उपलब्धिमा पार्ने प्रभाव : एक अध्ययन" शीर्षकको प्रस्तुत शोधपत्र मेरो निर्देशनमा तयार पार्नु भएको हो । निजवाट तयार पारिएको यस अध्ययनवाट म सन्तुष्ट छु र यसको मूल्याङ्कनका लागि सिफारिस गर्दछु ।

....

स. प्रा. जयकृष्ण शर्मा

(शोध निर्देशक)

शैक्षिक योजना तथा व्यवस्थापन विभाग

सप्तगण्डकी बहुमुखी क्याम्पस

भरतपुर, चितवन

मूल्याङ्कन समितिको सिफारिस

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, शिक्षाशास्त्र संकाय, सप्तगण्डकी बहुमुखी क्याम्पस, शैक्षिक योजना तथा व्यवस्थापन विभाग स्नातकोत्तर तहका शोधकर्ता बलराम दंगालद्वारा प्रस्तुत “शिक्षक व्यवस्थापनले शैक्षिक उपलब्धिमा पार्ने प्रभाव : एक अध्ययन” शीर्षकको यो शोधपत्र मूल्याङ्कनको लागि स्वीकार गरिएको छ ।

मूल्याङ्कन समिति

1. उप प्रा. कुवेरनाथ शर्मा
   (शोध संयोजक, शिक्षा विभागीय प्रमुख) ....

2. स.प्रा.जयकृष्ण शर्मा
   (शोध निर्देशक) ....

3. उप प्रा. हेमराज ढकाल
   (वाह्य परीक्षक) ....

कृतज्ञता

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, शिक्षाशास्त्र संकाय, सप्तगण्डकी बहुमुखी क्याम्पस, शैक्षिक योजना तथा व्यवस्थापन विभाग अन्तर्गत आंशिक आवश्यकता पूरा गर्नको लागि स्नातकोत्तर तहको शोधपत्र तयार गर्न विद्यार्थी आफैले विषय छनौट गर्नु पर्ने भएकोले मैले 'शिक्षक व्यवस्थापनले शैक्षिक उपलब्धिमा पार्ने प्रभाव' शीर्षक अन्तरगत अध्ययन गरिएको यस शोधपत्र प्र.अ., शिक्षक, वि.व्य.स., विद्यार्थी, अभिभावक एवं सम्बन्धित विभिन्न अध्ययनका आवश्यक तथ्यहरुको आधारमा तयार पारिएको शिक्षक व्यवस्थापनलाई सुव्यवस्थित गरी विद्यार्थीको शैक्षिक उपलब्धि उच्च बनाउन उपयोगी हुने कुरा विश्वास लिएको छु ।

यो शोधकार्य तयार पार्ने क्रममा आफ्नो अमूल्य सहयोग तथा सुझाव, सल्लाह प्रदान गर्नुहुने यसै विभागका विभागीय प्रमुख तथा शोध समितीका संयोजक उप प्राध्यापक कुवेरनाथ शर्माज्यू प्रति आभार प्रकट गर्दछु । यस शोध कार्यलाई सफल वनाउनका लागि आफ्नो व्यक्तिगत तथा अध्यापन सम्बन्धी व्यस्तताको बावजुद् पनि शोधपत्रको शुरु देखि अन्त्यसम्म सधैं सद्भावपूर्ण तरिकाले सल्लाह, सुझाव तथा मार्गदर्शन गर्नुहुने सहायक प्राध्यापक जयकृष्ण शर्मा प्रति हृदय देखि नै हार्दिक कृतज्ञता ज्ञापन गर्न चाहन्छु । यसै गरी शिक्षा विभागका उप प्रा. होमनाथ सापकोटा, उप प्रा. रमाकान्त सापकोटा, उप प्रा. टीका देवकोटा र स.प्रा. देन प्रसाद लामिछानेज्यूहरुवाट शोधकार्यका लागि प्राप्त सुझाव, सल्लाह तथा मार्गदर्शनका लागि हार्दिक कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु । साथै शोधपत्र तयार गर्ने क्रममा आवश्यक सहयोग गर्नुहुने यस क्याम्पसका लाइवेरियन इन्द्रप्रसाद रेग्मी, जगन्नाथ ढकाल र खेमराज वरालज्यूहरु प्रति पनि हार्दिक कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु ।

शोधकार्यको सिलसिलामा आवश्यक सूचना तथा तथ्याङ्कहरु तथ सुझावहरु उपलब्ध गराइ सहयोग गर्नुहुने सम्बन्धित मा.वि.का प्र.अ.हरु, शिक्षकहरु, वि.व्य.स.का पदाधिकारीहरु, अभिभावकहरु र विद्यार्थी भाइवहिनीहरु प्रति आभार व्यक्त गर्दै अमूल्य सहयोगका लागि धन्यवाद दिन चाहन्छु । त्यस्तै यस शोधकार्यमा प्रत्यक्ष र अप्रत्यक्ष रुपमा सहयोग पुऱ्याउने मित्रहरु पूर्ण बहादुर बस्नेत, खेमराज ओस्ती, गोपालशर्मा आचार्य, डिल्ली प्रसाद तिवारी दीपकचन्द्र शर्मा, कौशिला दंगाल र सरस्वती तिवारीप्रति पनि आभार व्यक्त गर्दछु । यस प्रतिवेदन तयार गर्ने क्रममा घरायसी कार्य वोझ कम गर्न मद्दत गर्ने जीवन संगिनी जमुना दंगाल छोराहरु विकास दंगाल र विजेश दंगाल पनि धन्यवाद्का पात्र बनेका छन् ।

अन्त्यमा यो शोधपत्र कम्प्यूटर टाइप गरी तयार गर्न सहयोग पुऱ्याउने सुजु फोटोकपी का मिलन रानाप्रति समेत हार्दिक आभार व्यक्त गर्न चाहन्छु । यो शोध यस विषयसंग सम्बन्धित सबै व्यक्तिहरुको लागि उपयोगी हुनेछ भन्ने कुरामा विश्वास लिएको छु ।

बलराम दंगाल

एम.एड.दोश्रो वर्ष

सप्तगण्डकी बहुमुखी क्याम्पस

भरतपुर, चितवन

मितिः २०६४/११/२५

शोधसार

शिक्षक व्यवस्थापनले शैक्षिक उपलब्धिमा पार्ने प्रभाव शीर्षकको शोधकार्यमा शिक्षक व्यवस्थापनले शैक्षिक उपलब्धिमा कस्तो प्रभाव पारेको छ ? शिक्षक व्यवस्थापनमा सुधार गर्न के के गर्नु पर्ला ? शैक्षिक उपलब्धि वृद्धि गर्न के के गर्नुपर्छ ? जस्ता प्रश्नमा केन्द्रित गरिएको थियो ।

यस अध्ययनलाई सरल बनाउन यस अध्ययनसंग संबन्धित शोधपत्र, सान्दर्भिक प्रतिवेदन र विभिन्न शिक्षाविद्हरुले लेखेका लेखहरुको पुनरावलोकन गरिनुका साथै मानव संबन्ध सिद्वान्तसंग यस अध्ययनको के संमन्ध रहेको छ ? भन्ने संबन्धमा चर्चा गरिएको छ ।

यस अध्ययनमा उल्लेखित उद्देश्यहरु पूरा गर्नाका लागि चितवन जिल्ला रत्ननगर नगरपालिका भित्रका चारवटा सामुदायिक मा.वि.हरुमा संभावना रहित नमूना छनौट विधि अन्तर्गत उद्देश्यपूर्ण नमूना छनौट विधिको आधारमा छनौट गरिएको थियो । छनौटमा परेका विद्यालयका प्र.अ., शिक्षक, वि.व्य.स. पदाधिकारी, अभिभावक र विद्यार्थीसंग विश्वसनीयता र वैधता स्थापित भएका अनुसन्धान उपकरणहरुको प्रयोग गरी प्राथमिक र द्वितीय दुवै स्रोतबाट तथ्याङ्क संकलन गरिएको थियो । शिक्षक व्यवस्थापनले शैक्षिक उपलब्धिमा पार्ने प्रभावमा जोड दिईएको यस शोध कार्यका संबन्धित पक्षहरु प्र.अ. तथा शिक्षकको नियुक्ति, सरुवा, बढुवा, स्थायी/अस्थायी, तालिम, शिक्षक दरवन्दी, शिक्षक लोड, शिक्षक विद्यार्थी अनुपात, शिक्षण तालिका, शिक्षक विद्यार्थी उपस्थिति दर, शिक्षक समयपालना, प्र.अ.को नेतृत्व शैली र शिक्षक कर्मचारीका साथै विद्यार्थीको वसाइ व्यवस्थापन आदिको र विद्यार्थीको ३/३ वर्षको एस्.एल्.सी. को नतिजा संबन्धी संकलन गरिएको तथ्याङ्कहरुलाई सैद्धान्तिक खाकाका आधारमा व्याख्या र विश्लेषण गरिएको छ ।

विश्लेषणबाट शिक्षक व्यवस्थापन व्यवस्थित भएका विद्यालयहरुमा एस्.एल्.सी.को शैक्षिक उपलब्धि उच्च रहेको शिक्षक व्यवस्थापन व्यवस्थित नभएको विद्यालयमा एस्.एल्.सी. को शैक्षिक उपलब्धि न्यून हुने गरेकाले शिक्षक व्यवस्थापनले शैक्षिक उपलब्धिमा प्रभाव पारेको पाइयो ।

शोधकर्ता
बलराम दंगाल
सप्तगण्डकी वहुमुखी क्याम्पस
भरतपुर, चितवन ।

संक्षिप्त शब्द सूची

उप प्रा.	-	उप प्राध्यापक
उ.मा.वि.	-	उच्च माध्यमिक विद्यालय
उ.रा.शि.आ.	-	उच्च स्तरीय राष्ट्रिय शिक्षा आयोग
जि.शि.अ.	-	जिल्ला शिक्षा अधिकारी
जि.शि.का.	-	जिल्ला शिक्षा कार्यलय
नि.मा.वि.	-	निम्न माध्यमिक विद्यालय
प्र.अ.	-	प्रधानाध्यापक
प्रा.वि.	-	प्राथमिक विद्यालय
मा.वि.	-	माध्यमिक विद्यालय
र.न.पा.	-	रत्ननगर नगरपालिका
रा.शि.प.यो.	-	राष्ट्रिय शिक्षा पद्धतीको योजना
वि.व्य.स.	-	विद्यालय व्यवस्थापन समिति
वि.सं.	-	विक्रम संवत
वि.सु.यो	-	विद्यालय सुधार योजना
स.प्र.अ.	-	सहायक प्रधानाध्यापक
त्रि.वि.वि.	-	त्रिभुवन विश्वविद्यालय
:। भ्म।	-	:बकतभच या भ्मगअबतष्यल
की।ऋ।	-	क्अजययर्ा िभबखष्लन ऋभचतषष्अबतभ

विषय सूची

शोध निर्देशकको सिफारिस	क्ष्
मूल्याङ्कन समितिको सिफारिस	क्षक्ष्
कृतज्ञता	क्ष्ख
शोधसार	ख
संक्षिप्त शव्द सूची	ख्क्ष्
विषय सूची	ख्क्षक्ष्
तालिका सूची	ह
अनुसूची	ह्क्ष्
परिशिष्ट	ह्क्षक्ष्

परिच्छेद - एक
परिचय

१.१	अध्ययनको पृष्ठभूमि	१
१.२	समस्याको कथन	९
१.३	अध्ययनको औचित्य	९
१.४	अध्ययनका उद्देश्यहरु	१०
१.५	शोध प्रश्नहरु	१०
१.६	अध्ययनको परिसीमा	११
१.७	प्रयोग भएका पदावलीहरुको परिभाषा	११

परिच्छेद - दुई
संबन्धित साहित्यको सिंहावलोकन तथा सैद्धान्तिक खाका

२.१	सैद्धान्तिक खाका	१३
२.२	सम्बन्धित साहित्यको सिंहावलोकन	१५

परिच्छेद - तीन

अध्ययन विधि

३.१ अनुसन्धान ढाँचा २१

३.२ कर्मथलो छनौट २१

३.३ नमूना छनौट विधि २१

३.४ अध्ययन उपकरणको छनौट २२

३.५ अध्ययन उपकरण परिक्षण २२

३.६ तथ्याङ्क संकलन प्रक्रिया २३

३.७ तथ्याङ्कको व्याख्या र विश्लेषण २३

परिच्छेद - चार

तथ्याङ्कको प्रस्तुतीकरण र विश्लेषण

४.१ सामुदायिक मा.वि.को शिक्षक व्यवस्थापनले शैक्षिक उपलब्धिवीचमा पार्ने प्रभाव २४

४.१.१ प्र.अ. तथा शिक्षकको नियुक्ति, सरुवा र वढुवाको अध्ययन २४

४.१.२ शिक्षक दरवन्दी संख्या, शैक्षिक योग्यता, स्थायी/अस्थायी, तालिम, अनुभव सम्बन्धी अध्ययन २८

४.१.३ शिक्षक तथा विद्यार्थी उपस्थिति दर, समयपालना, शिक्षक विद्यार्थी अनुपात, शिक्षक भार र शिक्षण तालिका सम्बन्धी अध्ययन २८

४.१.४ वार्षिक कार्ययोजना, एकाइ योजना, दैनिक पाठ योजना संवन्धी अध्ययन ३०

४.१.५ प्र.अ., शिक्षक तथा कर्मचारी र विद्यार्थीको वसाईको संवन्धी अध्ययन ३१

४.१.६ प्र.अ., शिक्षक तथा कर्मचारी, वि.व्य.स., शिक्षक अभिभावक संघ, अभिभावकबीचको आपसी सम्बन्धको अध्ययन ३१

४.१.७ विद्यालयमा कस्तो नेतृत्वको आवश्यकता छ भन्ने सम्बन्धी अध्ययन ३२

४.१.८ एस्.एल्.सी. परीक्षाको शैक्षिक उपलब्धि ३३
४.२ शिक्षक व्यवस्थापनमा देखिएका समस्याहरु/कमजोरीहरुको अध्ययन ३३
४.३ शिक्षक व्यवस्थापनमा सुधारका उपायहरु ३५
४.४ शैक्षिक उपलब्धिमा प्रभाव पार्ने प्रमुख तत्वहरुको अध्ययन ३७
४.५ शैक्षिक उपलब्धि वृद्धि गर्ने संबन्धी अध्ययन ३८

परिच्छेद - पाँच

सारांश, निष्कर्ष र सुझाव

५.१ साराँश ४०
५.१.१ प्राप्तिहरु ४२
५.१.२ सैद्धान्तिक खाकासँग प्राप्तिको संबन्ध ३४
५.२ निष्कर्ष ४४
५.३ सुझाव ४४
५.३.१ थप अध्ययनको लागि सिफारिस ४६

सन्दर्भ ग्रन्थहरु

तालिका सूची

तालिका नं.	शीर्षक	पेज नं.
१.	नेपालमा विद्यालयस्तरको तालिमको अवस्था	६
२.	कार्य क्षमता मूल्याङ्कन तालिम	२७
३.	शैक्षिक उपलब्धिमा असर पार्ने तत्वहरु संबन्धित विवरण	३७

अनुसूचीहरु

अनुसूची-१	विद्यालयको कोड तथा शिक्षक विवरण	क्ष्
अनुसूची-२	विद्यालयमा शिक्षक/विद्यार्थी उपस्थिति दर (कक्षा १० मात्र)	क्ष्क्ष्
अनुसूची-३	शिक्षक/शिक्षिकाहरुको प्रतिहप्ता कार्यलोड विवरण	क्ष्क्ष्क्ष्
अनुसूची-४	विद्यालयहरुको विद्यार्थी विवरण	क्ष्ख
अनुसूची-५	विद्यालयको विषयगत शिक्षक संख्या (मा.वि.तह मात्र)	ख
अनुसूची-६	विद्यालयहरुको एस्.एल्.सी.नतिजा (नियमित मात्र) विवरण	खक्ष्

परिशिष्टहरु

परिशिष्ट-१	अवलोकन फारम (रुजुसूची)	क्ष
परिशिष्ट-२	प्रधानाध्यापकका लागि अन्तरवार्ता प्रश्नावली	क्षक्ष
परिशिष्ट-३	शिक्षक/शिक्षिकाहरुका लागि अन्तरवार्ता प्रश्नावली	क्षख
परिशिष्ट-४	विद्यालय व्यवस्थापन समितिका पदाधिकारीको लागि अन्तरवार्ता प्रश्नावली	खक्ष
परिशिष्ट-५	विद्यार्थीका लागि अन्तरवार्ता प्रश्नावली	खक्षक्ष
परिशिष्ट-६	अभिभावकका लागि अन्तरवार्ता प्रश्नावली	खक्षक्षक्ष